

УДК 316(477)743-054.72

Л. В. Чугаєвська

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ-СОЦІОЛОГІВ В ЕМІГРАЦІЇ

На початку ХХ століття українське суспільство переживало тяжкі національно-політичні зміни. У цей час велика кількість українських науковців змушені були емігрувати закордон, де активно працювали над формуванням і розвитком української соціологічної думки.

Ключові слова: еміграція, українська соціологічна думка, суспільство, науковці.

Актуальність. Сучасна незалежна Україна постала в результаті довготривалої боротьби багатьох поколінь українців за власну державу. На початку ХХ століття за умов поширення політики терору і репресій зацікавленість соціологічними студіями ослабла, однак розвиток вітчизняної соціології не припинявся. Важливу роль у відтворенні державницьких, культурних, просвітницьких, соціологічних ідей та втілення їх у життя відіграли наші співвітчизники, які в силу різних причин, тимчасово проживали поза межами Батьківщини. Українські науковці, політичні та громадські діячі в еміграції не пали духом, а навпаки, згуртувавшись, працювали на розквіт українських традицій, культури та ідей. Завдяки працям М. Грушевського, М. Ковалевського, М. Драгоманова та багатьох інших науковців, українська еміграція залишила великий науковий спадок. Українські вчені шукали свій власний стиль, що відповідав би українській культурі та українським традиціями [11, 7].

Аспекти, в яких проблему розроблено. На сьогоднішній день існує велика кількість праць присвячених українській еміграції. Серед них такі автори, як: Ульяновський В. [7], Федорук О. [11, 7], Шостак І. [10, 200-220], Ручка А.О. [4]. Проте, вивчення та узагальнюючий аналіз ролі українських вчених в еміграції у розвитку української соціологічної думки не набрало достатніх масштабів.

Існує незаперечна тенденція, що чим більшою є соціальна нестабільність і невизначеність, тим більше зростає потреба у нових соціальних знаннях. У 1920-1939 рр. українське суспільство переживає складні часи і соціологія починає динамічно розвиватися, стаючи все більш соціально необхідною.

У той же час соціологія здатна набувати національних характеристик на інституціональному рівні та є залежною від історичного контексту,

соціальних, економічних, політичних процесів, що відбуваються в певний момент в окремому суспільстві. Маючи специфічні ознаки і унікальну історію, соціологія, як наука, проходить самостійні етапи становлення та розвитку.

У другій половині ХХ століття процес формування української соціології розпочинається з наукової творчості М. Драгоманова, І. Франка, О. Потебні і набуває завершених соціологічних форм у працях М. Грушевського, М. Шаповала, Б. Кістяківського, М. Ковалевського та інших науковців. Багато видатних українських вчених, в силу різних обставин, опинившись в еміграції, починаючи з 1920-х років, представляли вітчизняну соціологію, її досягнення, особливості, історично зумовлені риси й тенденції розвитку, як певну складову світової соціологічної думки.

Українськими емігрантами було створено ряд потужних соціологічних інститутів і наукових об'єднань академічного типу. 8 жовтня 1919 року Михайло Грушевський уклав Проект створення Українського соціологічного інституту. Головною метою діяльності Інституту вчений вбачав в інтеграції українського суспільства, різних його верств, поширення інформації про соціальне життя українців серед європейської спільноти. Силами інституту проводилася робота по підготовці досвідчених науковців у різних галузях соціології, які повинні були ознайомлювати українське суспільство зі здобутками соціологічної науки на Заході, її напрямками і методами. Проведення відкритих лекцій, публічних виступів пробуджували в українській громадськості посиленій інтерес до соціології. Очолюючи Український соціологічний інститут, Михайло Грушевський, з метою розповсюдження інформації про досягнення української науки в еміграції, сприяв виданню наукових журналів та збірок, де публікувалися українські вчені [3].

Соціологічні погляди самого М. Грушевського формувалися під впливом класичного позитивізму та соціології О. Конта, Е. Дюркгейма, етнології та психології В. Вундта і були відтворені в таких його працях: «Початки громадянства», «На порозі нової України», «Хто такі українці і чого вони хочуть?» та інших. Аналізуючи соціальні факти та соціальну еволюцію в минулому, вчений вбачав вирішальну роль у змінах людського життя через конкуренцію індивідуалістських і колективістських тенденцій та їх періодичне чергування. Боротьба цих двох тенденцій зумовлює ритм соціальної еволюції. Розвиток суспільства підпорядковується законам

соціального розвитку, тобто внутрішнім зв'язкам, потребам, що керують змінами у формах людської спільності.

Основними чинниками історичного процесу є народ, народна маса, держава. Історична постать є продуктом епохи та середовища, людська воля обмежена і залежить від соціального оточення. Взагалі Михайло Грушевський у своїх роботах виділяє три стадії розвитку суспільності: початки суспільної організації, що характеризують перевагу біологічних факторів розвитку до соціальних форм організації, відокремлення людських спільнот від тваринного світу, поява економічних факторів об'єднання людей, виникнення моральних і регулятивних функцій, традицій, звичаїв; племінно-родова організація та процеси її поступового розпаду, що відбуваються під впливом економічної диференціації, розвитку особистої власності та виокремлення родинної сім'ї з племені; формування класової держави, яке супроводжується наростанням індивідуалізму проти колективістських засад спільності. Розвиток класової держави супроводжується появою нових релігій і культів, поділом суспільства на соціальні верстви з правлячим монархом.

На певному історичному етапі розвитку держави відбувається процес демократизації влади. Причину такого розвитку Грушевський вбачав у наростанні суперечностей між традиціями концентрації та монополізації засобів і впливів влади в руках нечисленної верстви та її ж інтересами самозбереження й утримання влади, можливе за умови залучення широких соціальних верств до участі у владних структурах. Відтак з'являється новий клас, власник нового економічного становища з владою [10, 200-212].

Одним із основних завдань соціології М. Грушевський вважав вивчення соціальних процесів у суспільстві, яке повинне супроводжуватися відхиленням випадкового, мінливого і зосередження уваги на типовому і постійному. Соціологія як наука про загальні і постійні тенденції, форми соціального розвитку, на його думку покликана допомагати кожній людині зрозуміти суспільство в якому вона живе [7].

Після від'їзду Михайла Грушевського та деяких співробітників Українського соціологічного інституту в Україну, постала нагальна потреба у створенні нової української наукової установи в еміграції. Так, одним із непересічних заходів у становленні українських соціологічних ідей стало заснування в 1924 році Українського Інституту Громадознавства, очолюваний М. Ю Шаповалом. Головним об'єктом дослідження Інституту стало українське суспільство. Він постав як приватно-наукова установа,

метою якого було накопичувати наявні українські соціологічні сили, і спрямувати їх на вирішення культурно-історичного завдання, яке полягає у соціологічному вивченні життєдіяльності України. На той час українська соціологічна думка дещо призупинила свій розвиток і українське суспільство залишалося не дослідженим на науковому рівні. Інститут ставив перед собою конкретну мету: «вивчення і формулювання практичних проблем, що витікають з конкретних потреб українського народу в дану добу його існування» [8, 115]. Інститут мав багато відділів але найбільшим був відділ соціології і політики який очолював сам М. Ю. Шаповал. На посаді керівника інституту йому вдалося налагодити видання соціологічного часопису «Суспільство» і наукового збірника «Народознавство». Згодом силами інституту вдалося видати праці М. Драгоманова, В. Ковалю, В. Петріва та інших науковців, які досліджували соціологічну думку і працювали над поглибленням знань в цій галузі. Саме як українському соціологу, письменнику, політичному діячу Центральної Ради, М. Шаповалу належить понад 30 наукових праць. Вчений розглядав соціологію як найбільш загальну науку про суспільство, здатну об'єктивно відтворити сутність суспільства, його структуру і взаємозв'язки складових елементів. У своїх працях він перший в українській соціології ввів поняття «українське суспільство», стверджуючи що, якщо суспільство творять групи, то в Україні суспільство тоді стане українським, коли будуть створені українські політичні партії, українські профспілки, українські кооперативні спілки, українські школи та ін. [5]. Це бачення українського суспільства дозволило йому здійснити власну класифікацію суспільних груп. Науковець поділив їх на: організовані (держава, сім'я, партія, церква), характерною рисою яких є внутрішній поділ на керуючих (орган управління) і підлеглих; неорганізовані (мовні, статеві, вікові, расові), провідною рисою яких є відсутність сталої організації; прості (спортивне товариство, науковий гурток, кооператив, земляцтво), які об'єднані однією прикметою; складні (економічні класи і національності), характерною рисою для яких є об'єднання по декільком лініям ознак. М. Шаповал прагнув донести українському суспільству, що організація соціологічних студій та безпосередньо соціологія, як правдива наука про суспільство, стануть початком ідеологічного відродження українського народу, інтелектуальним інструментом становлення української державності [9, 14-20].

Ідеї державності М. Шаповала підтримував і Володимир Старосольський, будучи правником, соціологом, громадським і політичним діячем,

зосереджував свою увагу саме на проблемі нації, держави, аналізував соціологічні аспекти права. Він вважав націю, окремою цілісністю, суб'єктом, «особовістю» з власним життям, волею та власною долею. На думку Старосольського джерело націотворення полягає у прагненні суспільної спільноти до політичної самостійності, самоврядування. Саме соціологія як наука була покликана визначити і проаналізувати причини поведінки людей, яка суперечить правовим нормам. Він аналізував дію правових норм на громадян, називав державу одним з різновидів соціальних зв'язків, сутність якої полягає у силі правових норм [6].

Вплив провідних світових соціологічних поглядів того часу простежується і у працях українського соціолога Ольгерда-Іполита Бочковського. Очолюючи протягом десяти років (1923 – 1932 рр.) кафедру соціології та теорії нації Української господарської академії в Подєбрадах вчений розглядав соціологію як науку про суспільство, головним предметом якої є народ і нація. Професор Бочковський вважав, що соціологія повинна залишити позаду «пережитки» позитивізму і не ототожнювати закони природи і суспільства. У своїх поглядах вчений наголошував, що головними процесами у розвитку українського суспільства є суспільна інтеграція і диференціація. Український народ, лише активною боротьбою, власними зусиллями та без втручання зовні може здобути власну державність.

Протягом 1920-х років вчений працював над розробкою наукової теорії нації, започаткував новий напрям наукових досліджень – націологію. Багато уваги Бочковський приділяв розробці національно-державницької концепції самовизначення українського народу. Його соціологічна думка є загальноєвропейським надбанням, хоча національні ідеї він розвивав на прикладі боротьби за незалежність українського народу. Саме Бочковський розробив концепцію виокремлення системи нових соціологічних дисциплін, обґрунтувавши їх актуальність [1, 46].

Вагомий внесок у розвиток української соціології зробив український історик, соціолог і публіцист В'ячеслав Казимирович Липинський. На формування його наукового світогляду вплинули теорії еліти, соціального конфлікту. В 1926 році очолив кафедру політології і соціології в Українському науковому інституті в Берліні. Головною його концепцією як соціолога є теорія організації національних еліт та їх кругообіг. Липинський вважав, що кожна нація є творінням особливої групи людей, які здобули владу у своєму суспільстві. Прямо не вживаючи для їх визначення термін «еліта», соціолог використовував поняття «національна аристократія»,

«правляча верства». У свою чергу, шляхами до формування такої суспільної групи, на думку Липинського, є: класократія, охлократія і демократія. Досліджуючи питання соціальної структури, вчений поділяв суспільство на такі класи, як промисловий, хліборобський, фінансовий, купецький та інтелігенцію, виокремлюючи організаторів – «панів» та організованих – «народ». Організатори характеризувалися більшою активністю та індивідуальністю, а організовані – більшістю та чисельністю. За умов нестабільної політичної та суспільної ситуації, в якій опинився український народ в 1920-х рр. шлях до самостійності та незалежності Липинський вбачав у творенні чіткої, стабільної, авторитетної еліти, яка зможе привести український народ до самостійності [2, 456].

Висновки. На початку ХХ ст. соціологія як наука перебувала на стадії застою і змушена була виборювати собі право на існування як окрема галузь соціогуманітарного знання. Те, що було зроблено на межі ХІХ-ХХ ст. у напрямку розробки української соціологічної думки в еміграції, складає міцний фундамент для подальшого розвитку соціологічних ідей, традицій сьогодні.

Л і т е р а т у р а

1. *Бочковський О.І.* Вступ до націології. – Мюнхен: 1992.
2. *Лисяк-Рудницький. Липинський Вячеслав* // Енциклопедія українознавства. – Т.4. – Львів: 1994.
3. *Погорлий О.І.* Соціологічна думка ХХ сторіччя. – Київ: 1996.
4. *Ручка А.О., Танчер В.В.* Курс історії теоретичної соціології. – Київ: Наукова думка, 1995.
5. Соціологія: словник термінів і понять / Є.А. Біленький, М.А. Козловець, В.М. Дебой, М.А. Козловець та інші. – Київ: Кондор, 2006.
6. *Старосольський В.* Теорія Нації / Передм. І.О. Кресіної. – Нью-Йорк; Київ: Наук. Тов-во ім. Т. Шевченка: Вища школа, 1998.
7. *Ульяновський В.* Проекти соціологічного інституту Михайла Грушевського // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 7.
8. Український інститут громадознавства // Нова Україна. – 1925. – ч.1.
9. *Шаповал М.Ю.* Загальна соціологія. – Київ: Український центр духовної культури, 1996.
10. *Шостак І.В.* Внесок Михайла Грушевського у становлення української соціологічної науки // Наукові записки. Історичні науки. – Вип. 8. – Острог: 2007.
11. *Федорук О.* Українська культура – держава – політика. Володимир Січинський. – Київ: 1996.

L. Chugayevska. Scientific activities of Ukrainian sociologists in emigration.

In the early 20th century the Ukrainian society experienced serious national and political changes. At that time a great number of Ukrainian scientists were forced to emigrate abroad, where they actively worked on the formation and development of the Ukrainian sociological thought.

Keywords: *emigration, Ukrainian sociological thought, society, scientists.*

УДК 316.258

М. М. Булатевич

**ПРИНЦИП МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ТЕОРІЇ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДЖЕФФРІ АЛЕКСАНДЕРА**

У статті розкрито зміст принципу мультикультуралізму в теорії громадянського суспільства Дж. Александра. Суть цього принципу висвітлюється через його протиставлення принципу тотальності, притаманного європейській критичній соціологічній традиції. Показано наслідки для соціальної практики, які випливають з принципу мультикультуралізму.

Ключові слова: *мультикультуралізм, тотальність, громадянське суспільство, публічна сфера, громадянський ремонт, соціальна інтеграція, соціальна справедливість.*

Поняття громадянського суспільства з'явилося в соціальній теорії наприкінці XVII сторіччя, завдячуючи роботам Джона Локка та Джеймса Гаррінгтона. Пізніше цей концепт розроблявся такими вченими як Адам Фергюсон, Адам Сміт, Жан-Жак Руссо, Георг Гегель та Алексіс де Токвіль. В той час громадянське суспільство розглядалося як автономна сфера, що протистоїть державі, а поняття громадянського суспільства охоплювало велику кількість установ, які знаходилися поза її межами. Воно включало капіталістичний ринок з його інституціями, приватні і публічні громадські асоціації та будь-які форми соціальних взаємодій, що створювали зв'язки солідарності. Ранні теоретики громадянського суспільства приписували ліберальному ринковому капіталізму моральну силу, надавали йому високу етичну оцінку [2, 24].

Позитивний морально-етичний тон поступово змінюється на початку XIX сторіччя. Капіталізм вже не розглядається як етична, подібна бджолам